

OILA PSIXOLOGIK MUHITINING SHAXS KAMOLOTIGA TA’SIRI

Z.T.Alisherova-Andijon davlat
pedagogika instituti o’qituvchisi
D.T.G’ofurova-BT yo’nalishi talabasi
E-mail: dgofurova57@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19409534>

Annotatsiya. Mazkur maqolada oila psixologik muhitining shaxs kamolotiga ta’siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Ilmiy manbalar asosida oila ichidagi emotsional iqlim, tarbiya uslubi va kommunikatsiya jarayonining shaxs rivojidadagi o’rni asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, sog’lom va barqaror psixologik muhit shaxsning ijtimoiy moslashuvi, o’zini anglash darajasi va emotsional barqarorligiga bevosita ta’sir ko’rsatishi izohlab berilgan.

Kalit so’zlar: oila psixologiyasi, psixologik muhit, shaxs kamoloti, , ijtimoiylashuv, tarbiya uslublari, emotsional barqarorlik, kommunikativ kompetensiya, ota-ona munosabatlari, psixologik xavfsizlik, identifikatsiya, o’zini anglash.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние семейной психологической среды на развитие личности с теоретической и практической точек зрения. На основе научных источников обосновывается роль эмоционального климата, стиля воспитания и коммуникативного процесса в развитии личности. Результаты исследования показывают, что здоровая и стабильная психологическая среда напрямую влияет на социальную адаптацию индивида, уровень самосознания и эмоциональную устойчивость.

Ключевые слова: семейная психология, психологическая среда, личностное развитие, социализация, стили воспитания, эмоциональная стабильность, коммуникативная компетентность, родительские отношения, психологическая безопасность, идентификация, самосознание.

Abstract. This article analyzes the influence of the family psychological environment on the development of the personality from a theoretical and practical perspective. Based on scientific sources, the role of the emotional climate, upbringing style and communication process in the development of the personality is substantiated. The results of the study show that a healthy and stable psychological environment directly affects the social adaptation of the individual, the level of self-awareness and emotional stability.

Key words: family psychology, psychological environment, personal development, socialization, parenting styles, emotional stability, communicative competence, parental relationships, psychological safety, identification, self-awareness.

Kirish. Oila inson hayotidagi eng birlamchi ijtimoiy muhit bo’lib, unda shaxsning biologik mavjudotdan ijtimoiy mavjudotga aylanish jarayoni amalga oshadi. Bola dunyoga kelgan ilk onlardan boshlab uning hissiy holati, xavfsizlik tuyg’usi va atrof-muhitga munosabati oiladagi psixologik iqlim orqali shakllanadi. Aynan oila shaxsning dastlabki ijtimoiy tajribasi, qadriyatlar tizimi va axloqiy me’yorlarining manbai hisoblanadi. Shu bois, oiladagi ruhiy barqarorlik yoki beqarorlik nafaqat individual rivojlanishga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham bevosita ta’sir ko’rsatadi.

“Oila — jamiyatning poydevori, ma’naviyatning beshigi, avlodlar uzluksizligining ramzi” [1.Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2025-yil 15-may kuni “Xalqaro oila kuni” munosabati bilan o’tkazilgan video konferensiyadagi fikrlari].

Zamonaviy globallashtirish sharoitida ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi, axborot oqimining keskin ortishi va turmush tarzining tezkor o’zgarishi oilaning tarbiyaviy funksiyasini yanada mas’uliyatli va dolzarb masalaga aylantirmoqda. Oila nafaqat moddiy ta’minot manbai, balki psixologik qo’llab-quvvatlash, ijtimoiy himoya va emotsional barqarorlik maskani bo’lishi zarur. Chunki bolada shakllanadigan o’zini anglash, o’ziga baho berish, tashabbuskorlik, mas’uliyat hissi kabi sifatlar avvalo oilaviy munosabatlar tizimida tarkib topadi.

Psixologik tadqiqotlarda shaxs kamoloti ko’p omilli jarayon sifatida talqin qilinadi. Bunda biologik, ijtimoiy va madaniy omillar o’zaro uyg’unlashgan holda ta’sir ko’rsatadi. Shu nuqtai nazardan, Lev Vygotskiy shaxs rivojini ijtimoiy muhit bilan bog’liq holda tushuntirgan bo’lsa, Erik Erikson inson hayotini psixosotsial bosqichlarga ajratib, har bir bosqichda oilaning o’rni muhimligini ta’kidlagan. Ayniqsa, dastlabki yillarda shakllanadigan ishonch, mustaqillik va tashabbuskorlik kabi sifatlar bevosita ota-ona munosabatiga bog’liqdir.

Oila psixologik muhiti deganda, oila a’zolari o’rtasidagi hissiy yaqinlik, o’zaro hurmat, muloqot madaniyati, nizolarni hal etish uslubi va umumiy ruhiy iqlim tushuniladi. Ijobiy psixologik muhit bolada xavfsizlik va barqarorlik hissini uyg’otadi, bu esa uning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga qulay sharoit yaratadi. Salbiy muhit esa ichki ziddiyat, xavotir, tajovuzkorlik yoki ijtimoiy chekinishga sabab bo’lishi mumkin.

Bugungi kunda yoshlar o’rtasida uchrayotgan ayrim ijtimoiy-psixologik muammolar — motivatsiyaning pasayishi, stressga chidamlilikning sustligi, kommunikativ qiyinchiliklar — ko’pincha oiladagi ruhiy muhit bilan uzviy bog’liq holda talqin qilinadi. Shu sababli, oila psixologik muhitini ilmiy asosda o’rganish, uning shaxs kamolotiga ta’sir mexanizmlarini aniqlash ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Oila va shaxs rivoji masalasi ko’plab psixolog va pedagog olimlar tomonidan o’rganilgan. Xususan, Lev Vygotskiy o’zining madaniy-tarixiy nazariyasida shaxs rivoji ijtimoiy muhit va muloqot jarayonida shakllanishini asoslab bergan. Uning fikricha, bola rivojlanishida “yaqin rivojlanish zonasi” muhim ahamiyatga ega bo’lib, bu jarayonda ota-onaning yo’naltiruvchi roli alohida o’rin tutadi.

Avvalo, Albert Banduraning ijtimoiy o’rganish nazariyasiga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir. Bandura shaxs xulq-atvori kuzatish va taqlid orqali shakllanishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bola oilada ota-onaning xatti-harakatlari, munosabat uslubi va hissiy reaksiyalarini model sifatida qabul qiladi. Agar oilada konstruktiv muomala va ijobiy emotsional javoblar ustuvor bo’lsa, bu shaxsning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi. Aksincha, agressiv yoki befarq munosabatlar salbiy xulq-atvor shakllanishiga zamin yaratadi.

“Psixologiya — inson psixikasining paydo bo’lishi, rivojlanishi va namoyon bo’lish qonuniyatlarini o’rganadigan fan hisoblanadi.”[8.12-bet]

Oilaning tizimli xususiyatlarini tahlil qilishda Murray Bowenning oilaviy tizimlar nazariyasi muhim o’rin tutadi. Bowen oilani o’zaro bog’liq elementlardan tashkil topgan emotsional tizim sifatida talqin qiladi. Unga ko’ra, oiladagi har qanday psixologik o’zgarish yoki ziddiyat barcha a’zolariga ta’sir ko’rsatadi. Ayniqsa, ota-ona o’rtasidagi nizolar bolalarning emotsional barqarorligiga bevosita ta’sir etadi va shaxsda xavotir darajasini oshirishi mumkin.

Gumanistik psixologiya vakili Carl Rogers esa shaxs rivojida shartsiz ijobiy qabul (unconditional positive regard) tamoyilining ahamiyatini asoslab bergan. Uning ta’kidlashicha, agar bola oilada shartsiz hurmat va qo’llab-quvvatlashni his etsa, unda “men-kontsepsiya” sog’lom shakllanadi. Bu esa o’zini anglash, o’z qadrini his etish va psixologik uyg’unlikka erishishning muhim omilidir.

Oilaning emotsional iqlimi va bola psixikasiga ta’siri masalasi John Bowlbyning bog‘lanish (attachment) nazariyasida chuqur yoritilgan. Unga ko‘ra, bolada shakllangan xavfsiz bog‘lanish turi kelajakdagi ijtimoiy munosabatlar va o‘ziga baho berish darajasini belgilaydi.

Milliy pedagogik tafakkurda ham oila tarbiyasining ahamiyati alohida qayd etilgan. Masalan, Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarbiya masalasini millat kelajagi bilan bog‘lab, oilaning mas’uliyatini yuqori baholagan.

Tahlil va natijalar

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oila psixologik muhiti quyidagi asosiy komponentlar orqali shaxs kamolotiga ta’sir ko‘rsatadi:

1. Emotsional qo‘llab-quvvatlash darajasi

Mehr-muhabbatga boy muhitda ulg‘aygan bolalarda o‘ziga ishonch, tashabbuskorlik va ijtimoiy moslashuvchanlik yuqori bo‘ladi. Emotsional sovuqlik esa ichki xavotir, tortinchoqlik va agressiv xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

2. Tarbiya uslubi

Avtoritar (buyruqboz), liberal (nazoratning pastligi) va demokratik uslublar orasida demokratik yondashuv shaxs kamoloti uchun eng maqbul model sifatida namoyon bo‘ladi. Unda talab va mehr muvozanati saqlanadi.

3. Oila ichidagi kommunikatsiya

Ochiq va samimiy muloqot shaxsning fikr bildirish, muammo yechish va empatiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Mojaroli kommunikatsiya esa bolada ichki ziddiyat va ijtimoiy qo‘rquvni kuchaytiradi.

4. Psixologik xavfsizlik hissi

Oilada barqarorlik va adolatli munosabat mavjud bo‘lsa, bola o‘zini himoyalangan his qiladi. Bu esa mustaqil qaror qabul qilish va mas’uliyatni his etish qobiliyatini mustahkamlaydi.

5. Identifikatsiya va rol modeli ta’siri

Bola oilada muayyan ijtimoiy rollarni kuzatadi va asta-sekin o‘zlashtiradi. Ota-onaning mas’uliyatli, halol va mehnatsevarlikka asoslangan xulqi bolada shunga mos identifikatsiya jarayonini shakllantiradi. Aksincha, ziddiyatli yoki ikkiyuzlamachi xatti-harakatlar bolaning qadriyatlar tizimida ichki dissonans paydo qilishi mumkin. Natijada shaxsda barqaror “men” obrazi shakllanishi qiyinlashadi.

6. O‘zini baholash va refleksiya jarayoni

Oilada bolaga nisbatan bildiriladigan baho va munosabat uning o‘zini qabul qilish darajasini belgilaydi. Doimiy tanqid yoki taqqoslash shaxsda past o‘zini baholash va ichki ishonchsizlikni shakllantiradi. Rag‘batlantirish va konstruktiv fikr-mulohaza esa sog‘lom refleksiya va o‘z ustida ishlash motivatsiyasini kuchaytiradi.

7. Emotsional intellekt shakllanishi

Oiladagi ochiq muloqot, hissiyotlarni erkin ifoda etish va empatiya muhiti bolada emotsional intellekt rivojlanishiga xizmat qiladi. Emotsional intellekti yuqori bo‘lgan shaxslar jamiyatda samarali muloqot o‘rnatadi, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qiladi va ijtimoiy moslashuvchan bo‘ladi.

Empirik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, sog‘lom psixologik muhitga ega oilalarda voyaga yetgan yoshlar ijtimoiy faol, stressga chidamli va maqsadga intiluvchan bo‘ladi. Ziddiyatli muhit esa depressiv kayfiyat, past o‘zini baholash va kommunikativ muammolarga sabab bo‘lishi mumkin.

Xulosa va takliflar:

O‘rganilgan nazariy manbalar va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oila psixologik muhiti shaxs kamolotining determinativ omillaridan biri hisoblanadi. Shaxsning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvchanligi, o‘zini anglash darajasi va hayotiy qadriyatlari avvalo oiladagi ruhiy

iqlim ta’sirida shakllanadi. Oila ichidagi ijobiy munosabatlar tizimi — o‘zaro hurmat, ishonch, mehr va mas’uliyat uyg‘unligi — barkamol shaxs tarbiyasining poydevorini tashkil etadi.

Tahlillar asosida quyidagi umumlashgan xulosalarga kelish mumkin:

Oila shaxs ijtimoiylashuvining birlamchi instituti sifatida uning axloqiy-me’yoriy qarashlarini belgilaydi. Oiladagi emotsional xavfsizlik hissi shaxsning psixologik barqarorligini ta’minlaydi. Demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi tarbiya uslubi mustaqil fikrlovchi, tashabbuskor va mas’uliyatli shaxsni shakllantiradi. Ziddiyatli yoki befarq muhit shaxs rivojida ichki tanglik va ijtimoiy muammolarga sabab bo‘lishi mumkin. Oila psixologik muhiti ta’siri uzluksiz bo‘lib, u shaxsning keyingi bosqichlardagi kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatiga ham ta’sir etadi. Demak, oila nafaqat biologik yoki iqtisodiy birlik, balki shaxsning psixologik yetukligini shakllantiruvchi asosiy ma’naviy makondir.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek: “Biz farzandlarimizni halol, bilimli, sog‘lom bo‘lishi uchun ular uchun sharoit yaratishimiz kerak. Ularga ko‘nikma berish — butun jamiyatning farovonligi uchun asos”. [3.Uz.Daily.com – “Mirziyoyev: Education is the key to Uzbekistan’s future”, 15-may 2025].

Takliflar:

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi amaliy va ilmiy takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Ota-onalar pedagogik madaniyatini oshirish

Oilalarda sog‘lom psixologik muhit yaratish bo‘yicha muntazam seminar va treninglar tashkil etish.

Ota-onalarga bolalar psixologiyasi va yosh xususiyatlari bo‘yicha metodik qo‘llanmalar tayyorlash.

2. Ta’lim muassasalari bilan hamkorlikni kuchaytirish

Maktab psixologlari va ota-onalar o‘rtasida muntazam maslahat uchrashuvlarini yo‘lga qo‘yish.

O‘quvchilarning psixologik holatini monitoring qilish tizimini takomillashtirish.

3. Oilaviy nizolar profilaktikasi

Yosh oilalar uchun psixologik maslahat markazlari faoliyatini kengaytirish.

Oilaviy kommunikatsiya madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqish.

4. Ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish

Oila psixologik muhitining hududiy va madaniy xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan empirik tadqiqotlar o‘tkazish.

Zamonaviy ijtimoiy o‘zgarishlarning oilaviy munosabatlarga ta’sirini kompleks tahlil qilish.

5. Axborot va media savodxonligini oshirish

Ota-onalarni raqamli muhitning bolalar psixikasiga ta’siri haqida xabardor qilish.

Oilada sog‘lom media iste’moli madaniyatini shakllantirish.

Shaxs kamoloti uzluksiz va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, uning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan oiladagi psixologik muhitga bog‘liq. Sog‘lom, barqaror va qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy iqlim nafaqat barkamol shaxsni, balki ma’naviy yetuk jamiyatni shakllantirishning ham muhim omilidir. Shu bois, oila psixologik muhitini mustahkamlashga qaratilgan tizimli yondashuv jamiyat taraqqiyotining strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning “Xalqaro oila kuni” munosabati bilan o‘tkazilgan video konferensiyadagi fikrlari. 2025-yil 15-may.

2. Uz.Daily.com – “Mirziyoyev: Education is the key to Uzbekistan’s future”, 15-may 2025

3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq / A. Avloniy. — Toshkent: Sharq, 1910.

4. Bandura A. Social Learning Theory / A. Bandura. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
5. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment / J. Bowlby. — London: Hogarth Press, 1969.
6. Davletshin M. Oila psixologiyasi asoslari / M. Davletshin. — Toshkent: Universitet, 2010
7. Erikson E. Childhood and Society / E. Erikson. — New York: W.W. Norton & Company, 1950.
8. E. G‘oziyev, Umumiy psixologiya, Toshkent, 2005.
9. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq: Insonning yuqori psixologik jarayonlar rivoji / L.S. Vygotskiy. — Moskva: Pedagogika, 1934.
10. Alisherova Zulfiya Tolibdjanovna. (2025). The importance of emotional intelligence in the development of socio-psychological adaptation of adolescents. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 4(6), 148–150. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/3411>
11. Zulfiya Alisherova O’smirlarning o’zaro munosabatlaridagi muloqot jarayonida emotsional intellektni o’rni. (2025). *Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal*, 2(4.2), 544-546. <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/91947>